

УДК 340.11

ПРИНЦИПИ ПРАВА: СУЧАСНИЙ ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНИЙ ПОГЛЯД

Розглядаються принципи права. Досліджуються сучасні наукові праці з проблем принципів права. Аналізується доктринальне розуміння принципів права як певної ідеї.

Ключові слова: принцип права, ідея, вимога, положення.

Принципи — це те, що підкреслює соціальну значущість права у правовій, демократичній державі, якою конституційно визначена Україна. Проблема принципів права в теорії права та галузевих юридичних науках розглядається доволі часто. При цьому досліджуються загальноправові, галузеві, міжгалузеві принципи, окремо принципи публічного та приватного права, принципи правової держави, громадянського суспільства, державного управління тощо.

Дослідження будь-яких галузевих принципів права повинно здійснюватися з погляду їх походження, еволюціонування, правової природи, значення та практичної реалізації. Також важливим є виведення правової суті з філософського розуміння принципів.

Дослідження принципів права чи правових принципів є загальнотеоретичними та спеціальними галузевими, тобто мають комплексний характер, що зумовлює звернення до праць учених у галузі теорії держави та права, конституційного, адміністративного та інших галузей права, а саме В. Б. Авер'янова, С. С. Алексеева, О. Ф. Андрійко, І. П. Бахновської, Ю. П. Битяка, В. Т. Білоуса, І. П. Голосніченка, С. Д. Гусарева, Є. Р. Єргашева, В. Н. Карташова, В. В. Колесніченка, А. М. Колодія, В. К. Колпакова, Д. М. Лук'янця, С. П. Погребняка, П. М. Рабіновича, О. В. Скурка, Ю. О. Тихомирова, Ю. М. Тодики, О. О. Уварової, Т. І. Фулей, Р. Й. Халфінової, Ю. С. Шемпученка, С. Л. Явича та інших.

Готуючи цей матеріал, ми зіштовхнулися з тим, що чимала кількість вітчизняних і російських наукових статей і дисертацій є калькуванням одних і тих самих положень. При чому, інколи прослідковується відкритий плагіат. Наприклад, у дисертації Н. М. Вагіної (2004 р.) [1, с. 10, 143 та ін.] фрагментарно дослівно переписується стаття Р. Л. Іванова (1996 р.) [2]. Частина цієї ж статті дублюється у фінансово-правових дослідженнях, наприклад, за редакцією О. М. Козиріна (2009 р.).

“Перехід від казуальної до абстрактної форми правового регулювання викликається не лише розвитком людського мислення, а й рухом, зміною суспільних відносин. Вони досягають такого ступеня прогресу, на якому виникає об'єктивна потреба в їх упорядкуванні на основі фундаментальних керівних положень, оскільки стихійний процес виникнення юридичних норм уже не дозволяє досягти необхідного правового впливу — воно малоефективне, пов'язане з додатковими, часто зайвими витратами сил і коштів. Принципи права дозволяють надати правовому регулюванню науковість і значно підвищити його результативність. Володіючи вищим ступенем абстрактності, порівняно з конкретними юридичними нормами, вони сприяють юридичному закріпленню не лише того, що вже склалося в соціальних

відносинах ...”, але і сприяють розвитку не лише правового регулювання, “... дають державі можливість свідомо і планомірно впливати на діяльність людей. Тому відправні начала, будучи закономірним результатом соціального прогресу, в силу їх гносеологічних особливостей стають атрибутом лише досить розвинених правових систем” [3, с. 44]. У наведеній цитаті ми взяли в лапки текст зі статті Р. Л. Іванова, однак основне те, що посилання на Р. Л. Іванова відсутні.

Таких прикладів, на жаль, є чимало. У свою чергу, такий стан речей, звісно, не прикрашає юридичну науку і потребує логічних змін, хоча це вже питання права інтелектуальної власності, авторського права і “наукової культури” вчених.

Мета статті полягає в дослідженні класичних і сучасних наукових праць з проблем принципів права та виявленні випадків наукового плагіату; аналізі доктринального розуміння принципів права як певної ідеї.

Поняття “принцип” у науковій літературі визначається по-різному, зважаючи на його різноаспектність і міжгалузеву значимість.

Іноколи принцип розглядається як основне начало, на якому ґрунтується будь-яка наукова теорія, певна методологічна чи нормативна установка, правило, постулат; гносеологічний феномен, що не існує у природі; і як закон, який використовується як організатор емпіричного матеріалу або як функція засобу пояснення будь-якого факту [4, с. 81, 82].

Л. С. Явіч називав принципами права такі начала, відправні ідеї його буття, які виражають найважливіші закономірності та підвалини цієї суспільно-економічної формації, є однопорядкові за сутністю права і становлять його головний зміст, наділені універсальністю, вищою імперативністю і загальнообов’язковістю; відповідають об’єктивній необхідності зміцнення пануючого способу виробництва. При цьому вчений вважав, що юридичний (правовий) принцип лише термінологічно може уточнюватися [5, с. 10, 11]. Універсальність принципів права, на його думку, полягає у тому, що ними пронизана вся юридична матерія, вони повинні враховуватись у будь-якій правовій ситуації; вища імперативність свідчить не лише про обов’язковість принципів, а й про те, що правові норми, які не вважаються принципами, повинні з них впливати та їм відповідати. І, нарешті, загальнозначимість принципів права полягає в тому, що вони повністю керують механізмом правового регулювання суспільних відносин [5, с. 11].

Також науковці вважають, що принцип є:

“1) першопочатком, тим, що лежить в основі певної сукупності фактів, теорії, науки;

2) внутрішніми переконаннями людини, тими практичними, моральними й теоретичними засадами, якими вона керується в житті, в різноманітних сферах діяльності” [6, с. 383].

Розглядаючи ці визначення, С. В. Нечипорук наголошує на тому, що в них представлені дві протилежні характеристики природи аналізованого поняття: у першому робиться акцент на його ознаках як об’єктивно існуючого явища, зокрема його первинності, природності, базовості, обґрунтованості тощо; у другому окреслюється його суб’єктивно-прикладний характер — необхідність сприйняття людьми та використання в реальному житті і діяльності [7, с. 51].

С. П. Погребняк пише, що при характеристиці принципу зазвичай звертається увага на те, що він, по-перше, є ідеєю, положенням, вимогою і, по-друге, є не простим положенням (ідеєю, вимогою), а основним, основоположним, засадничим, фундаментальним, вихідним, загальним, керівним, відправним, провідним, чільним [8, с. 24]. На перший погляд, наведені слова є синонімічними, проте між словами “ідея”, “положення”, “вимога” все ж таки існують певні відмінності.

Так, ідея (з грец. — вигляд, образ, об’єкт мислення) — це форма осягнення світу в думці ... У науковій сфері ідеї не лише узагальнюють досвід попереднього розвитку знання в тій чи іншій галузі, але й слугують основою, що синтезує знання в систему, виконують роль евристичних принципів пояснення світу [9, с. 83].

Розуміння принципу як ідеї демонструє те, що це інтелектуально-духовна засада права. Як відомо, саме ідеї утворюють той змістовний каркас, у якому виражається і твориться право. Вони мають програмний і стабілізуючий характер і такі риси, як самоочевидність, самодостатність, універсальність [10, с. 178–179].

Є думки, що визначення правового принципу як керівної ідеї без обов'язкового закріплення її у праві приводить цю категорію в галузь правосвідомості чи правової науки [11, с. 43]; що принципами права є лише ті засадничі ідеї, які офіційно закріплені в нормах законодавства. Тобто принципи можуть виявлятися лише в змісті зазначених норм, і до них не можна відносити провідні ідеї правосвідомості, які дістали суспільне визнання й реалізовані у правовідносинах, але не були зафіксовані в нормативно-правових актах [12, с. 210–211]. Наведене, на наше переконання, не завжди відповідає дійсності, адже певні ідеї отримують правове закріплення, інші — залишаються в галузі правосвідомості чи правової науки, проте є практично значущими. Наприклад, далеко не всі загальноправові принципи є безпосередньо нормативно закріпленими, при цьому принципи гуманізму, демократизму тощо повинні враховуватися у правовому регулюванні та здійсненні тих чи інших суспільних відносин. З огляду на це, слушною є думка, за якої принцип — це перш за все ідея, але не лише ідея. Як право не зводиться до ідей, а охоплює норми та соціальні відносини, так і його принципи виводяться за межі ідей та набувають нормативного і правозастосовчого змісту [13, с. 195].

Також пишуть, що формування ідей-принципів відбувається у правосвідомості. Першою стадією формування правової ідеї-принципу є правова теорія, де правові ідеї як принципи розкриваються в поняттях і категоріях, обґрунтовуються і доводяться. У теорії правові ідеї отримують підтримку в юридичних знаннях. На стадії правової теорії відбувається першопочаткова об'єктивізація і розроблення правових ідей як принципів правового регулювання [14, с. 220]. Аналізуючи це твердження, Н. М. Вагіна стверджує, що ідеї-принципи формуються не лише у правовій теорії, а й в інших науках; виникають не лише у доктринальній правосвідомості, але і в професійній та навіть у повсякденній діяльності [1, с. 137].

Правосвідомість, як наголошує В. С. Бреднева, "... завжди впливає на створення норми права. З іншого боку, група суспільних відносин, "опосередкованих правом", включена в об'єкт відображення правовою свідомістю, оскільки інакше вона (правосвідомість) втратила б свою специфіку як особлива форма свідомості" [15, с. 17].

На думку А. Б. Венгерова, правосвідомість є об'єктивно існуючим набором взаємопов'язаних ідей, емоцій, що виражають ставлення суспільства, групи індивідів до права; це — канал впливу права через мотивацію, емоції, свідомість на поведінку людей, на формування суспільних відносин [16, с. 482].

Як пише Є. Р. Єргашев, дослідження принципів не може обмежуватися формально-юридичними питаннями [17, с. 13]. На підтримку цього твердження наводяться думки інших учених. Так, норми права — це лише одна з абстрактних форм його буття, до яких належить і правосвідомість [18, с. 23]. За твердженням Р. Л. Іванова, "... конкретним проявом права, головним свідченням його існування виступають не вони (принципи права — А. П.), а правовідносини. Тому, не заперечуючи значущості втілення принципів у змісті юридичних норм та їх законодавчої фіксації, не можна залишити без уваги їх зв'язків з правосвідомістю і правовідносинами" [2, с. 115–116].

За правовою природою принципи права — основоположні ідеї, які закріплюються в різних формальних джерелах, а також хоча й не мають такого значення, проте отримали загальне визнання в стійкій юридичній практиці, у правовідносинах. Також, на думку Н. М. Вагіної, найбільш точно природу принципів права відображає позиція, за якої принцип права визначається як певна основоположна ідея, оскільки за такого підходу підкреслюється зв'язок права та

правосвідомості, юридичної теорії та практики, робиться спроба дослідження генезису принципів права [1, с. 129–130].

“Правова ідеологія як складова загальної ідеології не лише виробляє розуміння дійсності, але й обґрунтовує суспільний порядок, що встановлює певні соціальні групи (ті, чий інтерес вона представляє), піддає критиці існуючі економічні, політичні, соціальні порядки, що не влаштовують вказані групи. При цьому наголос робиться на позитивну сторону, на обґрунтування цінностей, ідеалів тощо, оскільки від цього, у першу чергу, залежить рівень громадської підтримки ідеології” [17, с. 12].

Українська правова ідеологія знаходиться на стадії свого формування, як і світова правова ідеологія загалом. На сьогодні в нашій державі правова культура правотворців і правозастосувачів, яка тісно взаємопов’язана й з відповідною ідеологією, далека від належного рівня, від того рівня, який би мав бути у правовій соціальній державі. Хоча, яка “правова” держава, така і “правова” ідеологія та культура.

Ототожнення принципу та ідеї є неприпустимим, оскільки правова ідея — це загальна складова суб’єктивної сторони права; зміст принципу детермінується об’єктивними соціальними закономірностями ... Основоположні ідеї права виступають не просто конструкціями людського розуму, а особливою формою вираження об’єктивних соціальних закономірностей. При розмежуванні правових принципів та ідей не слід ігнорувати ідеологічну обумовленість принципів, абстрагуючи діяльність свідомості людини, творчу активність її розуму. Зміст правових принципів напряму залежить від здатності юридичного мислення проникати в сутність суспільних процесів, виявити тут головне, необхідне, основне. Отримані результати формулюються у вигляді фундаментальних правових понять, якими і є в гносеологічному аспекті юридичні принципи [3, с. 43].

Принципи права, як зазначає І. Л. Невзоров, — “... це такі відправні ідеї існування права, які виражають найважливіші закономірності й основи цього типу держави і права, є однопорядкові з сутністю права і становлять його основні риси, відрізняються універсальністю, вищою імперативністю і загальною значимістю, відповідають об’єктивній необхідності побудови та вдосконалення певного суспільного ладу ...; це такі правові явища, які безпосередньо пов’язують зміст права з його соціальними основами — тими закономірностями суспільного життя, на яких ґрунтується ця правова система” [19, с. 41, 44].

Ми схильні вважати, що в основі кожного принципу права лежить певна ідея. За твердженням відомого вченого-філософа, “... загальність ідей має свої рівні. Будь-яка ідея проходить крізь історію у своїх специфічних формах, обумовлених особливостями буття людей і рівнем їх цивілізації” [20, с. 394].

Термін “вимога” — це побажання, прохання, висловлене так, що не допускає заперечень; норми, правила, яким хто-, що-небудь повинні підлягати [21, с. 101]. Теоретики права схильні вважати, що розглядуваний термін ілюструє таку особливість принципів, як їх імперативність, категоричність, обов’язковість.

Термін “положення” означає твердження, думку, що лежить в основі чого-небудь, теза [21, с. 851]. М. Г. Александров розглядав принципи як “... положення, які виражають загальну спрямованість і найбільш істотні риси змісту соціалістичного правового регулювання суспільних відносин” [22, с. 17].

У теорії права до числа ознак принципів права належать регулятивність матеріалізації правових принципів у праві й об’єктивна обумовленість. При цьому вважається, що регулятивні особливості принципів права не можна ототожнювати з регулятивними характеристиками норм права, оскільки у принципів вони більш абстрактні і не такі активні, матеріальні, як у норм. Це регулювання суспільних відносин з більш високих позицій, оскільки, використовуючи тільки принципи права, не можна у всіх випадках урегулювати конкретні суспільні відносини. Щодо способів матеріалізації правових принципів у праві, то розрізняють два способи

зовнішнього вираження принципів права: безпосереднє формулювання їх у нормах права (текстуальне закріплення) і виведення принципів права із змісту нормативно-правових актів. Їх об'єктивна обумовленість пояснюється їх відповідністю характеру суспільних відносин, економічним, політичним, ідеологічним процесам, що відбуваються в суспільстві [19, с. 43–44].

Отже, проблеми принципів права чи правових принципів є відкритими та актуальними. На жаль, незначна частина наукових досліджень приносить щось нове, здебільшого відбувається переписування цитованих положень без їх наукового опрацювання. Навіть індекс цитування сучасних праць з відповідної тематики значно нижчий від цитування робіт учених радянського періоду. Вважаємо, що така проблема повинна бути вирішена у ході нової наукової дискусії, яку можна було б розпочати вченими-теоретиками пострадянських держав. Метою такої дискусії має бути формування оновленого бачення принципів права, їх формулювання відповідно до вимог права держав із ринковою економікою.

Список використаних джерел

1. Вагина, Н. М. Принципы публичного права [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Вагина Наталья Михайловна. — Самара, 2004. — 357 л.
2. Иванов, Р. Л. О понятии принципов права [Текст] / Р. Л. Иванов // Вестник Омского университета. — 1996. — Вып. 2. — С. 115–118.
3. Актуальные проблемы теории и практики финансового права Российской Федерации / под ред. А. Н. Козырина [Электронный ресурс] Гарант. — <http://base.garant.ru/5747276>.
4. Голованов, В. Н. Законы в системе научного знания [Текст] / В. Н. Голованов — М. : Мысль, 1970. — 231 с.
5. Явич, Л. С. Право развитого социалистического общества. Сущность и принципы [Текст] / Л. С. Явич. — М. : Юрид. лит., 1978. — 224 с.
6. Філософський словник [Текст]. — К. : Голов. ред. Укр. рад. енцикл., 1986. — 525 с.
7. Нечипорук, С. В. Конституційні засади організації та функціонування судової влади в Україні (питання теорії і практики) [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Нечипорук Світлана Володимирівна. — К., 2011. — 225 арк.
8. Погребняк, С. П. Основоположні принципи права (змістовна характеристика) [Текст] : [монограф.] / С. П. Погребняк. — Х. : Право, 2008. — 240 с.
9. Огурцов, А. П. Идея [Текст] / А. П. Огурцов // Новая философская энциклопедия : [в 4 т.]. — М. : Мысль, 2001. — Т. 2. — С. 83.
10. Малахов, В. П. Концепция философии права [Текст] [научн. изд.] / В. П. Малахов. — М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2007. — 751 с.
11. Сыроватская, Л. А. Трудовое право [Текст] : [учебн.] / Л. А. Сыроватская. — М. : Высш. шк., 1995. — 255 с.
12. Керимов, Д. А. Философские проблемы права [Текст] / Д. А. Керимов. — М. : Мысль, 1972. — 472 с.
13. Лившиц, Р. З. Теория права [Текст] / Р. З. Лившиц. — М. : БЕК, 1994. — 208 с.
14. Васильев, А. М. Правовые категории. Методологические аспекты разработки системы категорий теории права [Текст] / А. М. Васильев. — М. : Юрид. лит., 1976. — 264 с.
15. Бреднева, В. С. Уровни правосознания и юридическая деятельность [Текст] : [монограф.] / В. С. Бреднева. — Южно-Сахалинск : СахГУ, 2010. — 164 с.
16. Венгеров, А. Б. Теория государства и права [Текст] : [учебн.] / А. Б. Венгеров. — [3-е изд.]. — М. : Юриспруденция, 2000. — 528 с.
17. Ергашев, Е. Р. Принципы прокурорского надзорно-охранительного права и его институтов [Текст] : автореф. дисс. на соискание учен. степени д-ра юрид. наук : спец. 12.00.11 "Судебная власть; прокурорский надзор; организация правоохранительной деятельности; адвокатура" / Е. Р. Ергашев. — Екатеринбург, 2008. — 40 с.
18. Явич, Л. С. Социализм: право и общественный прогресс [Текст] / Л. С. Явич. — М. : Юрид. лит., 1990. — 271 с.
19. Невзоров, И. Л. Принцип законности в правоприменительной деятельности [Текст] : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Невзоров Игорь Львович. — Х., 2003. — 196 л.

20. Уайтхед, А. Избранные работы по философии [Текст] : [пер. с англ.] / сост. И. Т. Касавин ; общ. ред. и вступ. ст. М. А. Кисселя / А. Уайтхед. — М. : Прогресс, 1990. — 720 с.
21. Великий тлумачний словник сучасної української мови [Текст] / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. — К. : Ірпінь, Перун, 2001. — 1440 с.
22. Александров, Н. Г. Социалистические принципы советского права [Текст] / Н. Г. Александров // Советское государство и право. — 1957. — № 11. — С. 16–29.

Надійшла до редакції 24.02.2013

Полянчико А. О. Принципы права: современный общетеоретический взгляд

Рассматриваются принципы права. Исследуются современные научные труды по проблемам принципов права. Анализируется доктринальное понимание принципов права как определенной идеи.

Ключевые слова: принцип права, идея, требование, положение.

Polianychko, A. O. Principles of Law: a Modern General Theoretical View

Principles of law are examined in the article. The modern scientific works on the problems of principles of law are investigated. The doctrine understanding of principles of law is analysed as a certain idea.

Keywords: principle of law, idea, requirement, position.

